

példája ritka még a hamisításokkal bővelkedő világháború utáni cseh propaganda archívumában [...], ezzel a fényképgyűjteménnyel is igyekeznek világgá hazudni, mintha Kassa cseh alkotás lenne... ez a remekmű, amihez semmi közük nincs.”

Némileg meglepő Márai interpretációja az akkor kitört, és a nyugati világ sajtótörténetét alapvetően befolyásoló Watergate-ügyről. Ilyen botrányok mindig is voltak, ezt az ottani újságírómaffia fújta nagyra és tartja életben – értékelt Márai, bizonyára nem a tényeknek megfelelően. Életrajzilag fontos adalék, hogy eloszlatta azt a szóbeszédet, ami szerint közvetlenül emigrálása előtt, 1948-ban találkozott volna a nagyhatalmú Révai Józseffel. A pletykákkal szemben mindössze annyi történt – és ezért nehéz volna Márainak szemrehányást tenni –, hogy „Révai ismeretlenül felhívott telefonon, megkérdezte, utazom-e és – minden gúny nélkül – jó utat kívánt” – olvasható a frissen megjelent naplóban.

Mi is kívánkozhatna az írás végére? Talán az a Thoreau-ra tett utalás, hogy a waldeni „esztelen magányban nem írhatott mást, mint naplót”. Vagy annak a Rómában szolgálatot teljesítő litván katolikus papnak a megidézése, aki minden délután öt órakor egyedül, hívők nélkül misézett a Villa Lituania kápolnájában. „Ezt kell csinálni az utolsó pillanatig, de miért? Csak, mert ez a mestersége? Azt hiszem, igen.” Önportrészertű ábrázolásoknak gondolom a fentieket, és bizonyára a szerző is annak szánta.

E napló írásának idején lett öngyilkos a francia író, Henry de Montherlant, akit a századforduló környékén született gall szerzők egyik legkülönbjének tartott Márai. „[Ö]ngyilkos lett, főbe lőtte magát (a szájon át, azt mondják, az a legbiztonságosabb), mert beteg volt, félt, hogy megvakul, elhagyják az erők...” Márai pontosan így lett öngyilkos 1989. február 21-én, és a tett mögötti indítékok feltűnő hasonlóságot mutatnak Montherlant-éval. (*Helikon*)

BOD PÉTER

Egy mikrovilág fénykora

MURIEL SPARK: *JEAN BRODIE KISASSZONY FÉNYKORA*

Muriel Spark egyik leghíresebb regénye, a *The Prime of Miss Jean Brodie*, először 1961-ben jelent meg az USA-ban a *The New Yorker* magazinban, mely az egész októberi számot az írónő művének szentelte, illetve ugyanebben az évben Nagy-Britanniában a Macmillan Kiadó adta ki könyv formájában. Míg Spark más regényei, a *Memento Mori*, *A közönség bálványa*, a *Mr. Robinson* már a 1960-as, 1970-es években napvilágot láttak magyarul, Brodie kisasszony és a diákjaiból létrehozott Brodie-csoport történetének magyar fordítására több mint egy fél évszázadot kellett várni. Csupán 2015 elején jelent meg a L'Harmattan Kiadó Valahol Európában sorozatában, Váradi Péter fordításában. Az 1960-as években még közel-múltnak, a felnőtt olvasók gyerekkorának számított az 1930-as, 1940-es évek világa, melyben a regény játszódik, mára azonban a könyv aktualitását más adja: az a mindig fontos és releváns téma, hogy milyen nagy, akár pozitív, akár negatív hatást gyakorolhat egy tanár tanítványai életére. Ez pedig a 21. század Magyarországn

– ahol az oktatási rendszer közelmúltban történt változásai miatt még több figyelem irányul az iskolákra – épp olyan releváns, mint a 20. század Skóciájában.

A „*Jean Brodie kisasszony fénykora* egyike annak a néhány szövegnek, amiket klasszikusként tartanak számon, és nem veszik el a nagyon fiatal olvasók kedvét, épp az iskolások, leggyakrabban az iskolás lányok olvasnak a tanárnők legnagyobbikáról” – írja Candia McWilliam az újranyomott könyv (Muriel Spark, *The Prime of Miss Jean Brodie*, England, Penguin, 2000, saját fordítás) előszavában. Az iskolaregény műfaja érdekes lehet a fiataloknak és a felnőtteknek egyaránt: a diákoknak azért, mert mindennapjaik egyik legfontosabb közegét mutatja be, a felnőttek számára pedig talán a múlt visszaidézésének vágya és a régi történetek újraértékelése vonzó ezekben a művekben. Spark maga is saját múltját élhette újra a regény írása közben, hiszen Brodie kisasszony alakját bevallottan egyik tanáráról, Christina Kay-ról, a diákok alakját pedig diáktársairól mintázta. Sandy Stranger élete pedig sok tekintetben hasonlít az író nő életére, például mindkettejük édesanyja angol, és mindketten áttérnek a katolikus vallásra.

Épp ez a nosztalgia jelenik meg a magyar borítón, mely a brit kiadásokkal ellentétben nem ábrázolja a tanárnőt, csupán a diákokat. A fekete-fehér kép használata a múltra, a történet korára reflektál, a lányok sötét szoknya, fehér blúz öltözéke pedig a magyar iskolák ünnepségeinek látványát idézi, kevésbé a brit magániskolák egyenruháit. A diákok nyakában lévő kendő a szocializmus úttörőjéhez teszi őket hasonlatossá. A borító tehát már a múlthoz, és azon belül – akár nem tudatosan – a magyar múlthoz kapcsolja a regényt. Továbbá, a diákokat helyezi a középpontba, ahogyan a regényben sem az őket manipuláló tanárnő élete lesz hangsúlyos, sokkal inkább a diákjai életére gyakorolt hatása. A lányok többsége a kép nézőjére tekint, behúzza őt a kép, a regény világába, mintha maga Brodie kisasszony állna ott, aki a borítón csak egy idézettel van jelen, mely már a manipulációit vetíti előre: „Maguknak, lányok, elég, ha rám figyelnek, és maguk lesznek a crême de le crême.” Az, hogy a címszereplő Brodie kisasszony milyen, nem is pontosan meghatározható, hiszen a lányok is mindig másként látják őt, akár azért, mert ők változnak meg, akár azért, mert a tanárnő is változik. Hol Julius Caesarhoz, hol Britanniához vagy Jeanne d’Arc-hoz hasonlítják Miss Brodie-t a regény folyamán, akinek a mellkasa és a hasa formája is napról napra változni látszik, talán mert a diákok mindig az épp aktuális bálványukhoz teszik hasonlatossá.

A magyar iskolaregények közül a legközelebb Szabó Magda regényeihez áll a *Jean Brodie kisasszony fénykora*, ahogyan Kiss Judit Ágnes is megjegyzi a magyar fordítás utószavában. Az *Abigél* Spark művéhez hasonlóan egy lányiskola mindennapjait mutatja be, közel azonos korszakban: a második világháború eseményei mindkét műben megjelennek, bár történelmi okokból a skót regényben nem közvetlenül érintik a diákokat az események. Talán az egyik legnagyobb különbség épp ebben keresendő. Az *Abigél*ben az iskola úgy jelenik meg, mint a külvilág eseményeitől, hatásaitól megóvni igyekvő, egy saját, zárt mikrovilágot létrehozó intézmény; a béke és biztonság bástyájaként, mely a végsőkig óvja diákjait. Ezzel szemben a kor Edinburgh-je és a világtörténelmi események csupán díszletként szolgálnak Spark művében, a lányok egyszerűnek látszó, normakövető létét nem a külvilág téríti ki medréből, hanem az iskola egyik tanára kérdőjelezi meg az isko-

la igazgatónőjének és tanárainak nézeteit, a társadalom által elfogadott értékeket. Spark regényében nincsenek egyértelműen jó vagy rossz karakterek, helyes vagy helytelen döntések, mint Szabó Magda művében, hiszen a skót író épp az erkölcsi értékeket billenti ki a helyéből, helyezi más kontextusba, viszonylagossá téve a morális kategóriákat. De a két mű jelentőségének és kultuszának hasonlósága egyértelmű, melyet a regények alapján készült filmek és színpadi adaptációk mutatnak a leginkább.

Ez a több műfajhoz is kapcsolódó regény egyszerre hordozza magán az iskola-regény és a női fejlődésregény jegyeit. Az olvasót valószínűleg a regény narrációs technikája ragadja leginkább magával, hiszen a különböző idősíkokból vett jelenetek összeolvadnak, végig fenntartva a figyelmet a mértékkel adagolt információkkal. Az egész mű központjában egy detektívregénybe is illő kérdés áll: ki és miért árulta el Jean Brodie kisasszonyt, melyre azonban teljes választ nem kapunk a mű végén sem. Bár a könyv egyáltalán nem kronologikusan halad előre, a sok kicsi részlet fokozatosan áll össze egészé az olvasó számára. A regény bravúrosan használja a modernista elemeket, a szabad asszociációs technikát és a különböző idősíkok keverését. A mű felépítése arra emlékeztet, mint amikor az emlékeink között kutakodunk, magyarázatot keresve egy jelenbéli eseményre, és a különböző évekből származó, valamilyen módon összekapcsolódó emlékek egymásutánja villan fel szemünk előtt. Egy-egy későbbi emlék pedig újraértelmezi a korábbiakat: a diáklányok gyermekkorának eseményei egy-egy későbbi idősíkból származó jelenet hatására átszíneződnek. Az 1930-as évektől az 1950-es évekig követhetjük végig Brodie kisasszony és diáklányai életét, azt, hogy miképpen teljesítik vagy kérdőjelezik meg a Brodie-féle csapat vagy Brodie-csoport (eredetiben: Brodie-set) tagjai iskolai hírnevüket, tanárnőjük jóslatait és tanításait.

A narrációban is megjelenő darabosság mindvégig több síkon is jellemző a műre, a múlt és jelen, a műfajok kirakószai úgy válnak egészé, ahogyan a diáklányok és tanárnőjük életét, személyiségét is a személyes és kollektív történelem eseményei, a velük kapcsolatban lévő emberek, vágyaik és velük született tulajdonságaik alakítják. A Brodie kisasszony által maga és a kiválogatott diáklányok számára létrehozott, össze nem illő puzzle darabokból összeragasztott alternatív valóság egy olyan mikrovilág, melyben az egymásnak ellentmondó, össze nem kapcsolódó dolgok, mint a feminizmus és a fasizmus eszméi, vagy a különböző vallások tanításai kényelmesen megférnek egymás mellett. Ezt a világot Brodie kisasszony, az ő érdeklődése és érdekei irányítják, a külső világ etikai, morális és egyéb szabályai itt nem érvényesülnek. A regény folyamán fokozatosan összeomlik Brodie kisasszony kreálmánya, ahogyan diákjai felnőnek, és kialakul saját egyéniségük. A szöveg maga mégis egymásba záruló mikrovilágok láncolata, ilyen a Brodie-csoport világa, a Marcia Blaine lányiskola, a középosztály és a regény legvégén a zárda világa. Ám a konfliktusok nem bagatellizálhatóak el, valós erkölcsi, társadalmi és eszmei kérdéseket feszeget a mű, a gyermekkor és az iskola romantikus világának tévhitét elvetve.

Brodie kisasszony, bár a látszatot minden erejével fenntartja, valójában nem próbál beilleszkedni a társadalmi rendbe, feministaként egy magániskolában tanít, minden héten más templomba jár, elítéli a római katolikusokat, de Olaszországot imádja, egy kollégája és egyik diákja szeretői kapcsolatát tervezgeti, miközben ő a nő szerelme helyett egy nőtlen szeretőt választ. Eszméi, hite, gondolatai folyton

változnak, csak a felszín érdeklő, megbotránkoztató módon dicséri a fasizmust, ám csak a rendezett sorokban menetelő fekete- és barnaingeseket látja, az ideológiát nem. A Brodie-csoport vezetője erős személyiség, ám épp annyira ellentmondásos, mint elárulásának története, mely Júdás árulását idézi, hiszen épp legkedvesebb tanítványainak egyike segíti elő a tanárno eltávolítását az iskolából.

Miss Brodie személyében egy olyan embertípust ismerhetünk meg, aki individualista, a végtelékig önző, akit kizárólag a saját céljai érdekelnek, aki nem szán időt a megismerésre, ezért félinformációkkal rendelkezik, és aki számára az, hogy milyen ruhát viselt, épp olyan fontos, mint a tény, hogy találkozott a pápával. A diáklányok számára mégis példakép lehet, hiszen ő az egyetlen nő a környezetükben, akinek „fénykora” van, és aki nem akar megfelelni a társadalom elvárásainak. A regény egészét meghatározza, hogy a tanárno egyedülálló – Miss Brodie diákjai úgy vélik, hogy a házasság nem is lehet fénykoruk –, melyet már a címében megjelenő „kisasszony” megnevezés is jelez. A tanárno szerelmi élete, mely a műben végig fontos szerepet játszik, nem problémamentes, és szexuális élete is a kor normáihoz viszonyítottan szabados. Bizonyos szempontból a későbbi szingli-regények előfutárának is tekinthető a mű, mely jelzi, hogy talán nem is annyira új ez a jelenség, mint ahogyan azt sokan eddig gondolták. Miss Brodie elégedett életformájával, és a diákjai számára is a hajadon, elhivatott nő képét teszi ideállá. Bármennyire is felületes a tudása, mégis olyan világokat nyit meg a lányok előtt, melyek addig ismeretlenek voltak a számukra, az európai kultúráról mesél nekik, mindenekelőtt Olaszországról, a nők hivatástudatának fontosságáról, a szépségápolásról, a szerelemről, és talán a legfontosabb, hogy erős, karrierjüket, hivatásukat fontosnak tartó nőket állít eléjük példaként, mint Sybil Thorndike vagy Anna Pavlova.

Egy teljes mértékben nők uralta világgal ismerkedhetünk meg a regényben, szinte alig vannak férfiak a szereplők között, és őket is a nők irányítják, manipulálják kényük-kedvük szerint. A nők egymás között játszanak hatalmi harcokat, ők maguk kérdőjelezik meg, hogy mennyire tágítható a kor nőképe, mik azok az értékek, amiket a jövő leányainak ismerniük kell. Míg Miss Mackay, az iskola igazgatója a tárgyi tudást, a csapatszellemet, a biztonságot tűzi zászlajára, az általa oly utált Miss Brodie saját képmásait próbálja létrehozni diákjaiból, alteregókat, melyek saját vágyait elégitik ki, saját céljait viszik véghez, ahogyan Mr. Lloyd képein is hozzá hasonlókként jelennek meg a Brodie-csoport tagjai. A legfontosabbnak pedig azt tartja, hogy hivatást válasszanak, mely a huszadik század első felének Skóciájában meglepően modern gondolat. A diáklányok azonban nem passzív szereplők, bár Brodie kisasszony alteregóiként jelennek meg, ők is aktívan alakítják a cselekményt, a tanárnojük által nekik elképzelt jövőt többen megkérdőjelezik, ellentmondanak annak. A regény fő kérdése épp az, hogy mi alakítja egy egyén életét, milyen szerepe van benne a társadalomnak, a családnak, a velünk született tulajdonságainknak és mindenekelőtt tanárainknak.

Világirodalmi mesterművet tartanak a kezükben, az olvasók mégsem örülhetnek felhőtlenül a régóta várt magyar kiadásnak, hiszen a kisebb-nagyobb fordítási hibák, a nevek felcserélése, félmondatok, megszólalások kihagyása, a magyartalan mondatok, a tipográfiai hibák újra és újra megakasztják, dögögőssé teszik az olvasást. De ennél talán mégis nagyobb probléma, hogy bizonyos félrefordítások –

melyek bár az eredeti mű ismerete nélkül nehezebben vagy egyáltalán nem észre-
vehetőek – az értelmezést jelentősen megváltoztatják. Ez utóbbira példa a regény
befejezése: míg az eredeti szövegben egy rácsokat markoló („clutched the bars of
her grille more desperately than ever”) Helena nővér jelenik meg, a magyar fordí-
tásban egy apáca, aki „minden korábbinál ingerültebben vágta be a beszélőnyílás
rácsait” (153.). Talán minden hiba közül ez a legsúlyosabb, hiszen épp a mű vég-
kicsengését változtatja meg. A fordítás Sandyje – „aki immár a Színeváltozás He-
lena nővére névre” (152.) hallgat – ezzel az aktussal elzárkózik a külvilágtól, ag-
resszív módon vágva el az őt odakötő szálakat. Az eredeti angol szövegben Sandy
Stranger az őt a külvilággal összekötő, de egyben attól elválasztó rácsokat markol-
ja, ezzel hangsúlyozva egyszerre saját maga választotta bezártságát és a szabadság
íránti vágtyát, azt, hogy két világ között él, a zárda belső világában apácaként és a zár-
dán kívüli világban könyve, interjúi, levelei, beszélgetései által pszichológusként, volt
diákként. Ám nem képes tökéletesen megfelelni egyik világ elvárásainak sem, min-
denhol idegen („stranger”). Nem képes a külvilágban élni, de el sem tudja engedni
azt. (*L'Harmattan*)

SCHÄFFER ANETT

A kifeszített emlékezet megpendítése

BORBÉLY ANDRÁS: *SZÉL*

Borbély András *Szél* című kötetével nem kisebb dologra vállalkozott, mint rálépni
az odüsszeuszi útra, alámerülni önnön belső alvilágába az emlékezés eszközével.
A kötet célja – a szerző saját bevallása szerint – az archiválás. Az emlékezet absz-
trakciójának nyelvi megragadhatósága és szavakba ágyazása. Borbély a kötet vé-
gére illesztett (Molnár Illés költőtárs által készített) interjúban a következőképpen
fogalmaz: „[V]oltaképpen archiválok, amikor írok. Akkor is, ha családi történe-
tekről van szó, s akkor is, ha mondjuk egy baljóslatú alkonyi kertről. Egy estét egy
ilyen kertben csak úgy lehet megérinteni és elfogadni, vagy épp elviselni, ha le
tudom írni, ha meg tudok csinálni valami hasonlót nyelvileg, ha létrehozom és be-
fejezem, vagy legalábbis egy másik síkra helyezem át.” (90.)

A kötet első felén átívelő motívumszál az emlékezetalkotás, a talajvesztés, a kí-
vülállóság és az útkeresés. A múlt visszaidézésének problematikája rögtön a fel-
ütésnél realizálódik, a kötet nyitó versének beszédes címe által: *Emlékezés*. A vers-
ben sűrítve jelennek meg azok a kérdések, melyek a kötet egyes helyein elszórva
újra és újra felbukkannak, mint például az emlékezet időbeliségének vagy az
emlékezet tárgyához fűződő időbeli távolságnak a problémája. A nyitó vers egyik
versszakában a múlt tárgyi világa immár a jelen részeként egzisztál, ellentétben az
emlékező én, a kisfiú múltbeliségével. A gyerek egykori játékait szemléli, melyek
magukon őrzik az idő nyomát, mára már a földbe nőttek, város fejlődött ki
belőlük, a játék világa a felnőttek világává vált, miközben a kisfiú időn kívülisé-
gében őrzi fiatalságát. „A palaszürke tájban egy kisfiú / álldogál: játékaik földbe nőt-